

actie tomaat. Ook hier blijft de analyse echter zwak en oppervlakkig (183-184). Het slechtst werkt deze vertel-methode voor de oudere periodes. De commentaarstem leidt daar aan gebrek aan historisch besef en daardoor aan het debiteren van anachronismen (zeventiende-eeuwse 'liefdadigheidsmarkt' en over 'rendabele investeringen' (25)). Deze voorbeeldjes kunnen gemakkelijk vermenigvuldigd worden en nemen naar het einde toe groteskere en irriterende vormen aan. In de keuze van illustraties is weinig zelfbeperking getoond.

H. K. Gras

J. P. A. van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging. De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970* (Dissertatie Nijmegen 1994, Scripta van het Katholiek documentatie centrum en het Katholiek studiecentrum V; Nijmegen: KDC/KSC, 1994, 407 blz., f60,-, ISBN 90 70504 48 0).

Vanaf het begin van de jaren twintig maakten generaties katholieke aanstaande onderwijzers kennis met het vak pedagogiek via boeken van Fr. Sigebertus Rombouts (1883-1962), lid van de in 1844 opgerichte congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid te Tilburg. Dat gegeven is symptomatisch voor de belangrijke plaats die de broeder- of fraterorganisaties toen in het katholieke lager onderwijs innamen. Zowel de talrijke lagere en MULO-scholen die zij bestierden als de kweekscholen waar zij hun toekomstige medebroeders opleidden voor het onderwijzersvak, stonden als zeer degelijk bekend. Broederonderwijzers en -docenten heetten zowel professioneler als meer toegewijd dan lekenleerkrachten. Bovendien zouden ze beter zijn toegerust voor de godsdienstige vorming van hun leerlingen. Ook binnen de katholieke kerk namen zij een gerespecteerde positie in. Al bevonden zij zich als lekenbroeders zonder priesterwijding in de onderste regionen van de kerkelijke hiërarchie, hun betekenis voor de katholieke beweging werd alom erkend.

Bij hun ontstaan wees niets erop dat deze congregaties ooit zo'n belangrijke en gerespecteerde positie in het onderwijs zouden gaan innemen. De meeste stichters, waarvan Joannes Zwijsen van de congregatie van de fraters van Tilburg de bekendste was, beoogden aanvankelijk niet meer dan het bijeenbrengen van een groepje vaak jonge mannen om op lokaal niveau een kleinschalig project te ondernemen in de sfeer van armenzorg, catechese of jeugdwerk. Hun activiteiten maakten deel uit van de internationale katholieke beweging die een herleving van het katholieke geloof beoogde. Naar het voorbeeld van vergelijkbare organisaties in het buitenland — zoals de Frères des écoles chrétiennes — en in het kielzog van de eerder in Nederland ontstane zustercongregaties, namen zij ook het verzorgen van katholiek armenonderwijs voor jongens op zich.

Door de schoolstrijd gingen de congregaties zich in toenemende mate uitsluitend op het onderwijs richten. Het streven om alle katholieke kinderen onder te brengen in eigen scholen leidde tot een sterke toename van de behoefte aan katholieke onderwijzers. Omdat de kosten van dit onderwijs door de katholieke gemeenschap zelf moest worden opgebracht, was het op grote schaal inschakelen van broederonderwijzers de goedkoopste oplossing. Daardoor werden de broedergemeenschappen zowel qua ledental als wat de geografische verspreiding betreft vele malen omvangrijker dan de stichters ooit hadden verwacht of beoogd. Omdat zij tegelijkertijd hun interne opleiding verbeterden en hun professionele niveau verhoogden, kregen zij gaandeweg een sleutelpositie in het katholieke onderwijs, ook al bleef het aantal mannelijke religieuzen altijd aanmerkelijk lager dan dat van lekenleerkrachten.

Met de financiële gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs (ca. 1920) verdwenen de materiële zorgen van het katholieke onderwijs. Vanaf dat moment hadden de congregaties het verzorgen van onderwijs over kunnen laten aan lekenleerkrachten om zich aan het lenigen van andere maatschappelijke noden te gaan wijden. Maar zij wilden, tot ongenoegen van de lekenonderwijzers die de broeders vooral als concurrenten beschouwden, van geen wijken weten. Pas na de tweede wereldoorlog verzetten de congregaties hun bakens en richtten zich in toenemende mate op de gehandicaptenzorg, de missie en het jeugdwerk. Het tij konden ze er niet mee keren. De toenemende secularisatie en de daarmee samenhangende desintegratie van de katholieke zuil leidde tot een onomkeerbaar proces van marginalisering.

Het proefschrift waarop J. van Vugt in 1994 in Nijmegen promoveerde, geeft de geschiedenis weer van vijf broedercongregaties, die van Oudenbosch, Maastricht, Tilburg, Huijbergen en Utrecht. Zijn dissertatie vloeide voort uit een opdracht van deze vijf congregaties aan het Katholiek studiecencentrum van de Katholieke Universiteit Nijmegen, om een wetenschappelijk verantwoorde studie te verrichten naar de ontwikkeling van hun gemeenschappen in de afgelopen anderhalve eeuw. Het resultaat is een soort van wetenschappelijk gedenboek, een zowel inhoudelijk als compositorisch lastige formule. Qua compositie doet zich het probleem voor dat een analyse van het verschijnsel onderwijscongregatie moeilijk te rijmen valt met het weergeven van de geschiedenis van vijf op veel punten vergelijkbare organisaties. Als gevolg daarvan is het boek tamelijk redundant. Doordat Van Vugt zich voornamelijk op interne congregatiebronnen baseerde, blijft bovendien de context soms achterwege. Zo krijgt de lezer bijvoorbeeld geen inzicht in de getalsverhoudingen tussen fraterscholen en andere katholieke scholen, of in die tussen broeders en lekenleerkrachten.

Inhoudelijk is een dergelijke constructie lastig omdat de gedenboekformule moeilijk te combineren valt met kritische afstandelijkheid. Daarin is Van Vugt in het algemeen beter geslaagd. Tot voor kort bijvoorbeeld viel in veel katholieke publikaties te lezen dat niet-katholieke negentiende-eeuwse examinatoren de broeders opzettelijk voor hun onderwijzers-examens 1 ieten zakken. Van Vugt bestempelt dat als een fabeltje en laat zien dat de broeders toen slecht werden opgeleid en veel te weinig tijd kregen voor studie. Toch ontkomt hij hier en daar niet aan een te positieve voorstelling van zaken. Zo suggereert hij (177) dat broeders veel meer buitenschoolse activiteiten ontplooiden ten behoeve van de katholieke zuil dan lekenleerkrachten. Zo'n bewering zonder bewijsmateriaal roept vraagtekens op, mede omdat in België, waar ook veel fraterorganisaties actief waren, de maatschappelijke inzet van religieuzen en lekenleerkrachten elkaar niet veel lijkt te hebben ontlopen. (M. Depaepe, e. a., *Geen trede meer om op te staan. De maatschappelijke positie van onderwijzers en onderwijzeressen tijdens de voorbije eeuw* (Kapellen: Perckmans, 1993)).

De wetenschappelijke belangstelling voor het reilen en zeilen van broedergemeenschappen is tot nu toe zowel in Nederland als internationaal gering geweest, dit in tegenstelling tot de interesse voor de vrouwelijke tegenhanger ervan, de zustercongregaties. Van Vugt had daarom weinig literatuur tot zijn beschikking waartoe hij zich kon verhouden. Jammer is, dat hij dit niet heeft ondervangen door de bestaande geschiedschrijving over de verzuiling in zijn boek te verwerken. Een opvallende uitkomst van zijn onderzoek is, dat de religieuze inspiratie al voor de tweede wereldoorlog terugliep, een tendens die na 1945 onverminderd doorzette. De desintegratie van de katholieke zuil in de jaren zestig en zeventig is in dat perspectief slechts een intensivering van een ontwikkeling die al veel eerder op gang kwam, een interpretatie die door andere verzuilingsliteratuur wordt ondersteund maar door Van Vugt onbesproken blijft. Intussen is het boek wel een belangrijke bijdrage aan die geschiedschrijving. Het biedt

bovendien een schat aan informatie over de rol van mannelijke religieuzen in het Nederlandse onderwijs. Daarmee is ook de onderwijsgeschiedenis een grote dienst bewezen.

Mineke van Essen

J. L. J. M. van Gerwen, N. H. W. Verbeek, *Voorzorg en de vruchten. Het verzekeringsconcern AMEV: zijn wortels en vertakkingen van 1847 tot 1995* (Amsterdam: NEHA, 1995, 352 blz., ISBN 90 71617 88 2).

Dit gedenkboek ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van AMEV geeft in zeven hoofdstukken een chronologische beschrijving van de wording van het verzekeringsconcern tegen de achtergrond van de maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland.

De wortels van AMEV liggen bij het in 1847 opgerichte Utrechtse begrafenisfonds 'Let op uw Einde'. Het eerste hoofdstuk over de groei en bloei van dit begrafenisfonds is de opmaat voor de volgende twee hoofdstukken over de Levensverzekering-Maatschappij 'Utrecht', in 1883 gesticht door de bestuurders van het begrafenisfonds. In tegenstelling tot de traditionele begrafenisfondsen waren de nieuwe levensverzekeringsmaatschappijen uit het laatste kwart van de negentiende eeuw op actuariële grondslag geschoeid en hadden een duidelijke juridische structuur. In 1894 nam de 'Utrecht' de portefeuille van het begrafenisfonds over, dat vervolgens werd ontbonden. Gaandeweg breidde de 'Utrecht' zijn verzekeringsactiviteiten uit. Met de bedrijfsacquisities in binnen- en buitenland waren tot de eerste wereldoorlog relatief kleine bedragen gemoeid. De financiering geschiedde uit eigen middelen. Dat was mede mogelijk door het succesvolle beleggingsbeleid van het gestaag groeiende familiebedrijf. In 1920 besloot de directie van de 'Utrecht' tot de oprichting van de NV Algemeene Maatschappij tot Exploitatie van Verzekeringsmaatschappijen (AMEV). Deze houdstermaatschappij was enerzijds bedoeld om de familiebelangen veilig te stellen en anderzijds om overnames van andere bedrijven uit te voeren en de integratie in de 'Utrecht' voor te bereiden. Voorlopig bleef de AMEV echter nog op de achtergrond.

Het vierde hoofdstuk bestrijkt de periode 1945-1961. De 'Utrecht', inmiddels uitgegroeid tot de derde levensverzekeraar van Nederland, richtte zich nu op samenwerking met schadeverzekeraars. Begin jaren zestig leidde de concentratie- en fusiegolf in de verzekeringswereld tot een heroriëntatie van de 'Utrecht'. Het besloten familie karakter verdween, de slapende holding AMEV werd gewekt, en men ging op zoek naar nieuwe partners, aldus het vijfde hoofdstuk. Na het samengaan van de 'Utrecht' met de 'Holland van 1859' en de HAV Bank in 1963 werd begonnen met een algehele integratie binnen AMEV. Dit concentratieproces, dat in hoofdstuk zes is beschreven, werd afgesloten met de ingebruikneming van het AMEV Huis in 1974. Onderwijl zette de expansie zich voort, waarbij AMEV ook belangen verwierf in bijvoorbeeld de Grenswisselkantoren NV (GWK).

In 1975 was AMEV uitgegroeid tot een multinational met 23 werkmaatschappijen in zeven landen. De ontwikkelingen van de laatste twintig jaar zijn, aldus het woord vooraf, omwille van de distantie samengevat in een epiloog. Daarna volgen een Engelstalige summary, zeven informatieve bijlagen, een notenapparaat, een namenregister, een summier overzicht van geraadpleegde bronnen en een literatuurlijst.

Voorzorg en de vruchten is een plezierig leesbare en rijk geïllustreerde bedrijfsgeschiedenis. De vorming van het AMEV-concern is helder beschreven. Naast succesvolle overnames is er aandacht voor de mislukte fusie tussen AMEV, Delta Lloyd en AGO. Verder komen organisa-